

تکرار

و جایگاه آن
در غزلیات شمس

تألیف

لیلا کاویانی

۱۳۹۶

سرشناسه	: کاویانی، لایلا، ۱۳۵۶ -
عنوان قراردادی	: شمس تبریزی، برگزیده، شرح
عنوان و نام پدیدآور	: تکرار و جایگاه آن در غزلیات شمس / تألیف لایلا کاویانی.
مشخصات نشر	: تهران: نقش اندیشه، ۱۳۹۶
مشخصات ظاهری	: ۱۶۸ صفحه
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۵۸۶۹-۱۹-۴
وضعیت فهرست‌نویسی: فیفا	
موضوع	: مولوی، جلال الدین محمد بن محمد، ۶۰۴-۶۷۲ ق. شمس تبریزی - نقد و تفسیر
موضوع	: مولوی، جلال الدین محمد بن محمد، ۶۰۴-۶۷۲ ق. - واژگان
موضوع	: شعر فارسی - قرن ۷ ق. - تاریخ و نقد
شناسه افزوده	: مولوی، جلال الدین محمد بن محمد، ۶۰۴-۶۷۲ ق. شمس تبریزی - برگزیده، شرح
شناسه افزوده	: با همکاری شرکت پیش‌تازان فن‌آور سعید
رده‌بندی کنگره	: ۸۱۰/۱۶ / PIR ۵۲۹۷
رده‌بندی دیویی	: ۸۰۱/۳
شماره‌ی کتاب‌شناسی ملی:	: ۲۰۷۳۱

انتشارات نغسه

(با همکاری و مشارکت شرکت پیش‌تازان فن‌آور سعید)

نام کتاب	: تکرار و جایگاه آن در غزلیات شمس
تألیف	: لایلا کاویانی
صفحه‌آرا	: دفتر سعید / افسانه شاه‌کرمی
طراح	: دفتر سعید / نسreen خیری - افسون اکبرزاده
قطع و صفحه	: وزیری ۱۶۸ ص
تیراژ	: ۱۰۰۰
نوبت چاپ	: اول
تاریخ انتشار	: ۱۳۹۶
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۵۸۶۹-۱۹-۴
آدرس انتشارات	: صندوق پستی ۳۴۶ / ۱۳۱۶۵ تلفن: ۶۶۹۵۰۵۹۰ - ۲۱
پست الکترونیکی	: info@naghsheandished.com

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار
۱۵	فصل اول: مقدمه
۱۵	۱. سال شمار زندگی مولانا
۱۶	۲. آثار مولوی
۱۶	۲-۱. غزلیات شمس
۱۸	۳. تکرار
۲۱	یادداشت‌های فصل اول
۲۳	فصل دوم: تکرار و دستور زبان فارسی
۲۳	۱. پیشینه ی تکرار در دستور
۲۴	۲. تکرار در محور همنشینی
۲۵	۲-۱. وابسته‌ی موثر
۲۵	۲-۲. وابسته‌ی غیر موثر
۲۵	۲-۲-۱. بدل
۲۵	۲-۲-۲. تاکید
۲۶	۲-۲-۳. تکرار
۲۶	۳. شیوه‌های تکرار در غزلیات شمس
۲۶	۳-۱. تکرارهای متوالی
۲۷	۳-۲. تکرارهای متباین
۳۲	۳-۳. تکرارهای ناقص
۳۲	۴. تکرار در محور جانشینی

- ۴-۱ تکرار جمله ۳۳
- ۴-۱-۱ تکرار جمله ی اسنادی ۳۳
- ۴-۱-۲ تکرار جمله ی فعلی ۳۳
- ۴-۱-۳ تکرار جمله ی بی فعل ۳۴
- ۴-۲ تکرار جمله وارده ۳۵
- ۴-۲-۱ تکرار جمله وارده ی هسته ۳۵
- ۴-۲-۲ تکرار جمله وارده ی وابسته ۳۶
- ۴-۳ تکرار اشیاء جمله ۳۷
- ۴-۴ تکرار ۳۸
- ۴-۴-۱ تکرار گروه اسمی ۳۸
- ۴-۴-۲ تکرار گروه فعلی ۳۸
- ۴-۵ تکرار کلمه ۳۹
- ۴-۶ تکرار ترکیب ساختار تلف ۴۱
- ۵ تکرار و واژه سازی (صرف) ۴۲
- ۵-۱ فرایند واژه سازی اشتقاق ۴۳
- ۵-۲ فرایند واژه سازی ترکیب ۴۳
- ۵-۳ فرایند واژه سازی تکرار ۴۳
- ۵-۳-۱ تکرار ناافزوده ۴۳
- ۵-۳-۲ تکرار افزوده ۴۵
- ۶ تکرار نحوی ۴۶
- ۶-۱ تکرار نحوی در غزلیات شمس ۴۷
- ۶-۲ شیوه های تکرار نحوی در غزلیات شمس ۴۷
- ۶-۲-۱ تکرار نحوی کامل ۴۷
- ۶-۲-۲ تکرار نحوی ناقص ۴۸
- یادداشت های فصل دوم ۴۹
- فصل سوم: تکرار و بلاغت ۵۱
۱. جایگاه تکرار در بلاغت فارسی ۵۱
- ۱-۱ تکرار غیر فصیح ۵۳

۵۵	۱-۲ تکرار بلاغی
۵۷	۱-۲-۱ معانی ثانوی تکرار در غزلیات شمس
۶۴	یادداشت‌های فصل سوم
۶۵	فصل چهارم: تکرار و موسیقی شعر
۶۵	۱. شعر چیست؟
۶۷	۲. نسبت شعر و موسیقی
۶۹	۳. سبب شعر
۷۰	۳-۱ موسیقی محازی شعر
۷۰	۳-۲ موسیقی حقیقی شعر
۷۱	۴. موسیقی شعر در غزلیات شمس
۷۲	یادداشت‌های فصل چهارم
۷۳	فصل پنجم: تکرار و موسیقی بیرونی شعر
۷۳	۱. تکرار اساس وزن شعر و وزن موسیقی
۷۵	۲. تکرار و وزن شعر
۷۶	۳. موسیقی بیرونی در غزلیات شمس
۷۸	۳-۱ تکرار در محور افقی غزلیات شمس
۷۸	۳-۱-۱ انواع تکرار در الگوهای هجایی غزلیات شمس
۸۴	۳-۱-۲ حالات موسیقی بیرونی در غزلیات شمس
۸۵	۳-۱-۲-۱ تند و ریتمیک
۸۷	۳-۱-۲-۲ نسبتاً تند
۹۰	۳-۱-۲-۳ آهنگین و ملایم
۹۲	۳-۱-۲-۴ سنگین و کشیده
۹۳	۳-۲ تکرار در محور عمودی غزلیات شمس
۹۴	یادداشت‌های فصل پنجم
۹۵	فصل ششم: تکرار و موسیقی کناری شعر
۹۵	۱. قافیه، تکرار ناقص آواها
۹۷	۱-۱ محدوده‌ی قافیه

- ۱-۲ تکرار قافیه ۹۹
- ۱-۳ قافیه‌ی بدیعی ۱۰۰
۲. ردیف، تکرار کامل آواها ۱۰۱
- ۲-۱ ردیف در غزلیات شمس ۱۰۳
- ۲-۱-۱ ردیف‌های یک هجایی ۱۰۵
- ۲-۱-۲ ردیف‌های دو هجایی ۱۰۶
- ۲-۱-۳ ردیف‌های سه هجایی ۱۰۷
- ۲-۱-۴ ردیف‌های چهار هجایی ۱۰۸
- ۲-۱-۵ ردیف‌های پنج هجایی ۱۱۰
- ۲-۱-۶ ردیف‌های بیش از پنج هجایی ۱۱۰
- یادداشت‌های فصل ششم ۱۱۲
- فصل هفتم: تکرار و موسیقی درون شعر ۱۱۳
۱. تکرار معیاری در بدیع ۱۱۳
۲. تکرار و موسیقی درونی در غزلیات شمس ۱۱۴
- ۲-۱ تکرار کامل واحدهای آوایی ۱۱۵
- ۲-۱-۱ تکرار واحد آوایی واج ۱۱۵
- ۲-۱-۱-۱ هم صدایی ۱۱۶
- ۲-۱-۱-۲ هم حروفی ۱۱۷
- ۲-۱-۲ تکرار کامل واحد آوایی هجا ۱۲۰
- ۲-۱-۲-۱ تکرار کامل هجای مستقل ۱۲۱
- ۲-۱-۲-۲ تکرار کامل هجای نامستقل ۱۲۱
- ۲-۱-۲-۳ تکرار کامل هجای سجع ساز ۱۲۲
- ۲-۱-۳ تکرار کامل واحد آوایی کلمه ۱۲۴
- ۲-۱-۳-۱ تکریر ۱۲۴
- ۲-۱-۳-۲ تصدیر ۱۲۸
- ۲-۱-۳-۳ ردیف درونی ۱۲۹
- ۲-۱-۳-۴ التزام یا اعنات ۱۳۳
- ۲-۱-۳-۵ طرد و عکس ۱۳۴

۱۳۵	۲-۱-۳-۶ سؤال و جواب
۱۳۵	۲-۱-۳-۷ سایر تکرارها
۱۳۶	۲-۱-۴ تکرار کامل واحد آوایی جمله
۱۳۷	۲-۲ تکرار ناقص واحدهای آوایی
۱۳۷	۲-۲-۱ تکرار ناقص واحد آوایی هجا
۱۳۷	۲-۲-۱-۱ تکرار ناقص هجای مستقل
۱۳۸	۲-۲-۱-۲ تکرار ناقص هجای نامستقل
۱۳۸	۲-۲-۱-۲ تکرار ناقص هجای سجع ساز
۱۴۲	۲-۲-۲ تکرار ناقص واحد آوایی کلمه
۱۴۲	۲-۲-۱ جناس
۱۴۳	۲-۱-۱ جناس ناقص
۱۴۶	۲-۲-۱-۲ جناس رایج
۱۴۷	۲-۲-۱-۳ جناس اشتقاقی
۱۴۹	۲-۲-۱-۴ جناس تکراری
۱۴۹	۳. قافیه‌ی درونی
۱۵۲	۴. مولانا و صنایع لفظی بدیع
۱۵۲	یادداشت‌های فصل هفتم
۱۵۵	فصل هشتم: نگاهی به مباحث گذشته
۱۵۹	منابع و مآخذ
۱۶۳	نمایه

پیشگفتار

تکرار یکی از مباحث گسترده در ادب فارسی است که تاکنون بسیار کم مورد بررسی قرار گرفته است و آنجا نیز که به آن پرداخته شده، به گوش‌های از جایگاه ادبی آن توجه شده است. تکرار عارضه‌ای است که پیش از هر چیز به هنر تداعی می‌کند، در صورت استفاده‌ی هنری از آن، می‌تواند بسیار دلنشین و زیبایی‌آفرین باشد.

در مقطع کارشناسی ارشد به پیشنهاد استاد گرانقدر آقای دکتر عباسعلی وفایی به تحقیق پیرامون تکرار در علوم مختلف ادبی، داختم و آن را از زوایای مختلف مورد بررسی قرار دادم. بی‌شک در این راه مشکلاتی نیز پیش رو بود؛ از جمله، فقدان پیشینه‌ی تحقیق در این زمینه و در نتیجه کمبود منابع تحقیق. البته کتاب‌هایی نیز بودند که بسته و گریخته به تکرار در علومی چون بدیع، عروض، بقیه و غیره پرداخته بودند اما به جهت اختصار نتوانستند در این زمینه راه‌گشا باشند.

پس از تدوین طرح کلی تحقیق، نیاز به شرح مطالب بر مبنای یک اثر ادبی بود. بهترین مرجع در این زمینه، دیوان کبیر شمس است که تکرار در سموع مختلف ادبی، از ویژگی‌های سبکی آن به شمار می‌رود و همان‌گونه که در صفحات آتی خواهد آمد، قابلیت استخراج ابیات متعددی به عنوان شاهد مثال از هر نوع تکرار را داراست. از آنجا که این تحقیق گاه نیازمند ارائه‌ی اطلاعات آماری بود، می‌بایست تعداد معینی از غزلیات از به صورت تصادفی از سراسر دیوان انتخاب می‌شدند. انتخاب مستقیم غزلیات از دیوان شمس، نمی‌توانست روش اطمینان بخشی برای من باشد؛ به همین علت، به گزینش تصادفی غزل‌ها از «گزیده‌ی غزلیات شمس» دکتر شفیعی کدکنی پرداخته، سپس متن اصلی غزل‌ها را - به جهت اختصار آن‌ها در این گزیده - از دیوان مولوی* استخراج کردم.

* کلیات دیوان شمس تیریزی با استفاده از نسخه‌ی تصحیح شده‌ی استاد بدیع الزمان فروزانفر.

در این تحقیق که پیش از انجام پاره‌های تغییرات در آن به عنوان پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد ارائه شد، کوشش شده است، نخست عملکرد تکرار در حوزه‌های مختلف ادبی مورد بررسی قرار گیرد و به صورت مجموعه‌ای مستقل فراهم آید تا کارکردها و زیبایی‌های آن، هرچه بیشتر شناخته گردد و سپس به تبیین جایگاه آن در غزلیات مولوی که عمده‌ترین منبع تکرار در ادبیات به‌شمار می‌رود، پرداخته شود. ماحصل این تحقیق، مختصری است که پیش روست. مباحثی که در فصول مختلف این تحقیق مطرح شده‌اند عبارت‌اند از:

فصل اول: در این فصل که به ذکر پاره‌ای مقدمات اختصاص دارد، نخست به مباحثی پیرامون ذکر، بولانا، آثار او و غزلیات شمس پرداخته شده است و سپس در بخشی با عنوان «تکرار»، تعاریف و شرح کلیاتی پیرامون این ابزار قدرتمند ادبی، ارائه شده است.

فصل دوم: در این فصل که به تکرار و دستور زبان فارسی می‌پردازد، به پیشینه و جایگاه تکرار در دستور زبان، همچنین باختامان صرفی مکررها، تکرار نحوی و نقش تکرار در واژه‌سازی پرداخته و نمونه‌هایی از غزلیات مولوی ارائه شده است.

فصل سوم: به نقش تکرار در علم «الاعجاز» و معانی می‌پردازد و به شیوه‌ای مشروح، دو چهره‌ی منفی (غیرفصیح) و مثبت (بلاغی) تکرار و جایگاه آن در غزلیات مولوی بیان می‌شود. در نهایت نیز معانی ثانوی تکرار در غزلیات شمس مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

فصل چهارم: به عنوان پیش درآمدی بر سه فصل آمده به رابطه‌ی تکرار و موسیقی شعر و پیوند موسیقی و شعر می‌پردازد.

فصل پنجم: به چگونگی عملکرد تکرار در موسیقی بیرونی شعر اختصاص دارد. در واقع به نقش تکرار در وزن شعر می‌پردازد و بر مبنای غزلیات شمس، موسیقی بیرونی شعر را حاصل تکرار در دو محور افقی و عمودی شعر می‌داند. تکرار در محور افقی شعر، تشکیل دهنده‌ی الگوهای هجایی است و با بررسی اقسام تکرار در این الگوهای هجایی، به رابطه‌ی آن‌ها با موسیقی بیرونی در غزلیات شمس پرداخته شده است. تکرار در محور عمودی شعر نیز، تکرار یک الگوی هجایی در تمام ابیات شعر است.

فصل ششم: از نحوه‌ی عملکرد تکرار در موسیقی کناری شعر بحث می‌کند؛ به این معنی که به بررسی نقش موسیقایی ردیف به عنوان تکرار کامل و قافیه به عنوان تکرار ناقص، در غزلیات مولوی می‌پردازد.

فصل هفتم: به توضیح رابطه ی تکرار و موسیقی درونی شعر می پردازد و اساس صنایع لفظی را بر تکرار دانسته، عملکرد آن را در این حوزه ی ادبی شرح می دهد. به این ترتیب که موسیقی درونی شعر نیز حاصل پاره ای تکرارها در شعر است؛ این تکرارها به دو شکل تکرار کامل و تکرار ناقص، صنایع لفظی بدیع را تشکیل می دهند. همچنین میزان بهره گیری مولوی از این صنایع بدیعی و جایگاه موسیقی درونی در غزلیات او مورد توجه قرار گرفته است.

فصل هشتم: خلاصه ای از مباحث یاد شده و نتایج حاصل از آن ها را ارائه می دهد. با روف بر معایب آن، امید است که ابتدا ادای دینی باشد در قبال دانش اندوزی و سپس شایسته ی توجه و عنایت ادب دوستان. در نهایت بر خود واجب می دانم که از دو استاد گرانقدر آقای دکتر سعلی وفایی و آقای دکتر غلامرضا مستعلی پارسا، تقدیر و تشکر نمایم که در این راه، از منایم ها و نکته سنجی های ایشان بسیار سود جست.

زمستان ۱۳۸۸